

Chiny w XIX i na początku XX wieku. Zarys sytuacji politycznej i społecznej

Norbert Bociański

Dumni ze swej kultury Chińczycy, niechętni byli do kontaktów z innymi cywilizacjami o czym m.in. może świadczyć Wielki Mur, będący uzewnętrznieniem polityki izolacji służącej oddzieleniu Chin od reszty świata¹. Kulturę Chińską tak inną od europejskiej czy amerykańskiej, co dodawało jej tajemniczości, starały się rozwikłać obce mocarstwa stawiające sobie za zadanie ujarzmienie tego kraju zwanego „Środkiem Świata”. W myśl koncepcji Tianxia powstałej we wczesnym okresie dynastii Zhou, Chińczycy uważali się za prawdziwych ludzi, a to co znajduje się za Wielkim Murem jest barbarzyńskie. To przecież oni byli panami wszystkiego co znajduje się pod niebem i dlatego równoprawne stosunki z innymi państwami były niemożliwe.

Dynastia Qingów po umocnieniu swej pozycji w Chinach przeszła do podbojów. Mandżurowie walczyli z Mongołami i Dżungarią, najeżdżali Tybet, Birmę, Rosjan nad Amurem oraz Wietnam. W 1758 r. zdobyli Dżungarię i Kaszgarę, sukcesem zakończyło się też zajęcie Tybetu. Po 1790 r. za wasala Qingów uznał się Wietnam, a Korea w latach trzydziestych XVII wieku. Na przełomie XVIII i XIX stulecia Państwo Środka obejmowało olbrzymie, często niezaludnione i niezagospodarowane terytoria.

W XIX w. Chinami rządził cesarz z dynastii Qingów, wywodzący się z mandżurskiego rodu Aisin Gioro. Mimo, że Mandżurowie zachowali chiński język i administrację, uważali Chińczyków za swoich poddanych i na znak zniewolenia kazali im nosić długie warkocze. Z czasem przyjęli od Chińczyków ich obyczaje, filozofię polityczną, język oraz etykę konfucjańską². Zaakceptowali również pogląd, że władca rządzi dzięki swej cnocie. W celu utrzymania kontroli nad Chińczykami, Mandżurowie jako rządząca rasa panów zachowała system Ośmiu Chorągwi, a ponieważ nie zajmowali się praktycznie żadną pracą fizyczną, żyli na koszt podbitego narodu³.

Państwem Środka rządził cesarz, będący władcą absolutnym, oficjalnie zwany Synem Nieba i będący wyłącznym pośrednikiem między niebem a światem ziemskim. Poza imieniem osobistym,

¹ Polityka ta była podejmowana wielokrotnie w dziejach Chin zwłaszcza za dynastii Qin, Ming i Qing, wynikała z nauk taoistycznych. Jedną z maksym Laozi głosiła „I choćby sąsiednie państwa widoczne były w oddali i słyhać by było jak w nich pieją koguty i psy szczekają, to niech ludzie żyją do późnej starości i umierają bez wzajemnych, międzypaństwowych odwiedzin”. *Filozofia wschodu. Wybór Tekstów*, pod red. M. Kudelska, Kraków 2002, s. 300.

² A. Chwalba, *Historia powszechna. Wiek XIX*, Warszawa 2008, s. 485–486; J. Pawłowski, „Państwo” we wczesnej filozofii konfucjańskiej, Warszawa 2010, s. 26–27; E. Brodzianka, *Historia krajów Azji i Afryki*, Warszawa 1980, s. 72–73.

³ W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław 1992, s. 346.

posiadał imię świątynne oraz pośmiertne. Cesarz był właścicielem wszystkich ziem cesarstwa, gdyż w Chinach nie istniała prywatna własność ziemska, co najlepiej obrazuje poniższy cytat: „Nie ma ziemi, która by nie była cesarska; ten, kto spożywa plody tej ziemi, jest poddanym cesarza”⁴.

Był on też odpowiedzialny przed Niebem za utrzymanie harmonii i równowagi na Ziemi. Zobowiązany był do przestrzegania norm oraz utrzymania w dobrej kondycji organizacji państwowej, a w wypadku niewywiązania się z tych obowiązków mógł zostać obalonym przez lud posiadający również prawo do buntu, a właściwie przez któregoś ze zbuntowanych przywódców.

Wszyscy członkowie rodziny cesarskiej byli ujęci w specjalnym spisie cesarskiego domu i jako książęta krwi posiadali tytuły, uposażenie pieniężne oraz synekury państwowe. Zamieszkiwali w pałacu cesarskim lub w specjalnej dzielnicy Cesarskiego Miasta. Cesarz oraz jego poddani posiadali tylko jedną prawowitą żonę, którą wybierano wśród córek mandżurskich urzędników podczas specjalnego przeglądu. Kiedy wybranka była bezpłodną, władca mógł poślubić kolejną kobietę, jednak pierwsza żona zachowywała swą pozycję oraz przysługujące jej uprawnienia i przywileje. To właśnie pierwsze damy sprawowały władzę w haremie, gdyż cesarz posiadał liczne konkubiny, chociaż tylko siedem z nich miało oficjalny status. W haremie przebywały one od 16 do 25 roku życia i jeżeli nie urodziły dziecka zwracano im wolność.

O następstwie dziedziczenia tronu decydowała wola ojca. Cesarz popierał także moralność, udzielając nagrody osobom starszym i cnotliwym. Celebrował także wszystkie najważniejsze ceremonie państwowe⁵. Nie był znaną osobą, otaczał go nimb tajemniczości. Rzadko podróżował i to do niego przybywali urzędnicy i dyplomaci. Ze względu na skomplikowany ceremoniał cesarski dostęp do cesarza był trudny, a audycje odbywały się w Pekinie⁶.

Jednym z najważniejszych ministerstw w systemie chińskim było ministerstwo ceremonii. Podczas audycji osoby zaszczycone winny oddać dziewięć rytualnych pokłonów panującemu oraz wręczyć mu dary, które były znakiem wasalnej podległości. Audycje odbywały się w Pekinie. Za panowanie Mandżurów jednym z ważniejszych urzędów była Rada Wojenna, gdzie zapadały postanowienia wagi państwowej jak również dekrety, Sekretariat Wewnętrzny oraz ministerstwa: Kar, Robót Publicznych, Ceremonii, Wojska. Podatków oraz Rang Państwowych, które stanowiły władzę wykonawczą, a nadzór nad administracją miała Izba Cenzorów.

Społeczność chińską dzielono na: uczonych, rolników, rzemieślników oraz kupców, którzy jako „wolni” teoretycznie korzystali z równych praw. Poza stanami znajdowali się „ludzie podli”

⁴ W. Sidichmienow, *Chiny. Karty przeszłości*, Warszawa 1978, s. 141.

⁵ W. Olszewski, *Chiny zarys kultury*, Poznań 2003, s. 58–65.

⁶ A. Chwalba, *Historia powsz...*, dz. cyt., s. 486.

wykonujący takie zawody jak: aktorzy, prostytutki, rzeźnicy czy „dziedziczni żołnierze”. Do elity władzy należeli mandaryni, do których mogli należeć wszyscy „wolni”.

Droga do osiągnięcia statusu mandaryna była wyjątkowo trudna i wiązała się z długoletnimi studiami oraz zdaniem egzaminów państwowych. Od 1850 r. dopiero egzamin trzeciego stopnia przyznawał uprawnienia urzędnicze. Mandarynów otaczano niesłychaną czcią. W Państwie Środka korpus urzędniczy dzielił się na cywilny i wojskowy, z których każdy miał po dziewięć stopni, a każdy ze stopni dzielił się na 2 klasy: wyższą i niższą. Mandaryni najwyższego stopnia byli rzadkością i znajdowali się wyłącznie w otoczeniu cesarza⁷.

W Chinach w XIX w. rozpowszechniła się korupcja, którą praktykowano bez obaw. Dosłownie na sprzedaż było wszystko od akademickich stopni po posady. Niewydajna praca urzędnicza osłabiła państwo i tym samym ułatwiła dominację obcych mocarstw. O olbrzymiej korupcji mówi stara anegdota:

„Dawno temu żył urzędnik skorumpowany do tego stopnia, iż drażnił nawet nie mniej zepsutych własnych zwierzchników. Aby się go pozbyć, zdecydowano powierzyć jego opiece publiczne szałety, które zgodnie z tradycją były bezpłatne. Sądzone bowiem, iż tam będzie musiał zaniechać swych praktyk. Po pewnym czasie okazało się jednak, iż jeszcze bardziej opływa on w dostatek. Na pytanie, jak to się dzieje odpowiedział: Kiedy ktoś zamierza skorzystać z powierzonego mi przybytku, domagam się stosownej opłaty. A kiedy nie zamierza? - padło pytanie. Wtedy grożę, że go wrzucę do kloaki, jeśli nie dostanę łapówki – spokojnie odparł indagowany...”⁸.

Środki transportu w XIX w. nie uległy zmianie, co świadczyło o zacofaniu państwa, a najpewniejszym był transport wodny. Z Pekinu do Yunnanu jechało się trzy miesiące. Drastycznie też wzrosła cena towarów ze względu na lokalne cła. Podstawę dochodu państwa stanowiły podatki, a główny ciężar ich płacenia spoczywał na chłopach.

Co pięć lat spisywano rejestry, w których spisani byli wszyscy mężczyźni od 16 do 60 roku życia. Płacili oni podatek gruntowy oraz pogłówny stanowiące razem 75% dochodów państwowych. Rzemieślnicy i kupcy zamiast podatku gruntowego płacili stosowne do swej działalności inne opłaty. Produkty takie jak herbata czy sól objęte były monopolem państwowym. Podatek liczony był w srebrze, ale ponieważ w użyciu znajdowały się monety miedziane były one przeliczane na srebrnego lianga. I tak teoretycznie srebrny liang był równy 1000 miedzianych monet, ale w praktyce liczba ta była większa, co powodowało wzrost podatku, a tym samym niezadowolenie wyrażające się buntami.

⁷ W. Olszewski, *Chiny zar...*, dz. cyt., s. 65–68; Mandaryn-chiński, urzędnik państwowy szczebla prowincjonalnego lub centralnego.

⁸ Tamże, s. 70.

Kłęski żywiołowe i marne zbiory stawały się przyczyną epidemii głodu. Pozostali przy życiu chłopci żywili się chwastami, korą, robakami czy skałami i liśćmi. Powszechnym stało się oddawanie dzieci i żony pod zastaw. Często dokonywano kradzieży. Przestrzeganiem prawa zajmowali się uzbrojeni w pałki i miecze policjanci. Przesłuchania prowadzono używając tortur, przy czym wyłamywanie stawów należało do lekkich. Częścią kary wymierzonej przestępcy było karanie jego krewnych, dlatego przesłuchiwanie często przyznawali się do niepopelnionych czynów. Więzienia przerażały swym wyglądem, a dłuższy wyrok groził śmiercią głodową poprzedzoną oblędem⁹.

Podstawową jednostką społeczną w Chinach była rodzina, gdzie zgodnie z obowiązkiem synowskiego posłuszeństwa, nestor posiadał nieograniczoną władzę nad wszystkimi. Był panem ich losu, dysponował ich wolnością i życiem. Szacunek wobec rodziców, a szczególnie ojca oznaczał również szacunek wobec władcy, dlatego obowiązkiem ojca było spłodzenie jak najwięcej synów, którzy byli inwestycją rodziny na odniesienie sukcesu. Ważną rolę odgrywał też najstarszy syn. To on jako następca ojca zobowiązany był zapewnić mu pośmiertną cześć i dożywotnio opiekować się grobem. Małżeństwo było dla młodych mężczyzn obowiązkiem wobec rodziny i społeczeństwa, przy czym to rodzina wybierała przyszłą małżonkę. Pozycja kobiet była podrzędna. Dziewczynki od najmłodszych lat były przygotowywane do bycia dobrą żoną i matką. Po zamążpójściu podlegała ona mężowi i jego matce, a w przypadku gdy nie była prawowitą żoną podlegała głównej żonie. Pozycja kobiet zależała od urodzenia syna swemu mężowi, który tak jak było wspomniane tak jak cesarz mógł mieć nieograniczoną liczbę żon i konkubin. Mógł też zaspokajać swe potrzeby seksualne z prostytutkami. Woli nestora rodu nie ograniczały więzy krwi. Na swego następcę mógł ogłosić adoptowanego potomka¹⁰.

Za panowanie Qingów bardzo skuteczny był system szpiegowania w miastach, na wsi i w urzędach. Starostowie dziesiątek zagród pełnili funkcje policyjne. Ścisła ewidencja pozwalała ingerować w sprawy rodziny i śledzić jej poczynania, a każde wykroczenie surowo karać¹¹. W Państwie Środka nie liczyła się jednostka, lecz zbiorowość, gdyż dzięki niej możliwe było działanie w zakresie produkcji i tylko ona mogła opanować przyrodę, a związek człowieka z przyrodą był tu bardzo silny. Uważano, że „niebo żywi i niszczy”¹².

Na znaczeniu straciła potężna armia chińska, której trzon stanowiły jednostki mandżurskie. Chińczycy służyli w oddziałach Armii Zielonej Chorągwi, która na początku lat pięćdziesiątych XIX

⁹ Tamże, s. 72–76.

¹⁰ *Nowożytna historia Chin*, pod red. R. Sławińskiego, Kraków 2005, s. 19–20; W. Olszewski, *Chiny zar...*, dz. cyt., s. 77; W. Sidichmienow, *Chiny...*, dz. cyt., s. 202; Z. Wróbel, *Dzieje erotyzmu: Ucztę trzech szczytów. Chińskie obyczaje erotyczne*, t. 3, Bydgoszcz 2000, s. 32–33.

¹¹ E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., Warszawa 1980, s. 71.

¹² A. Chwalba, *Historia powsz...*, dz. cyt., s. 487.

stulecia z trudem nadawała się do tłumienia lokalnych buntów. Ich uzbrojenie stanowiła broń biała i łuki. Wysiłki modernizacyjne podjęte w 70-tych latach XIX w. przyniosły pewną poprawę, gdyż pojawiły się jednostki typu europejskiego, wyposażone w nowoczesną broń palną oraz sprowadzone z Niemiec działa, z których nie umiano strzelać¹³.

Mandżurowie starali się izolować Chiny od reszty świata podtrzymując przekonanie o ich wyjątkowości, pomimo że Chiny od dawna utrzymywały kontakty handlowe z Portugalczykami, Anglikami Francuzami i Holendrami. W 1715 r. powstała w Kantonie pierwsza angielska faktoria. Portugalczycy ulokowali się w Makau, a Francuzi w Ningpo. W celu nawiązania kontaktów kompanie wschodnioindyjskie wysyłały do Pekinu swe misje. Jednak w latach 1723–1735 zamknięto cudzoziemskie i chrześcijańskie kościoły, a misjonarzy zaczęto usuwać z kraju. W 1756 r. cesarz Qianlong zabronił handlu z cudzoziemcami w portach chińskich, z wyjątkiem Kantonu. Kupcom chińskim zakazano dalekomorskich podróży, a za udział w handlu morskim osoby prywatne nie należących do Kohonga były surowo karane nawet karą śmierci. wprowadzono zakaz sprzedaży książek dla cudzoziemców oraz nauki języka chińskiego. Od tego momentu nawet jeśli cudzoziemiec znał chiński musiał korzystać z tłumacza. Pozostawali oni także na łasce chińskich władz o czym świadczy między innymi to, że nie mogli sami wybierać sobie służby. Byli zmuszeni przyjmować na służących przysyłanych przez kompadora ludzi, a co miesiąc płacić rachunki, których nie mogli sprawdzić¹⁴.

Chiny dzięki izolacji kraju, na pewien czas uchroniły się przed ekspansją zachodnich państw, lecz odbiło się to na gospodarce, kulturze i nauce cesarstwa. Państwo stało się słabe, co sprzyjało powstawaniu tajnych stowarzyszeń opartych na religijnych sektach mistycznych, które stawiały sobie za cel obalenie Mandżurów za pomocą powstań ludowych.

Najważniejsze i największe stowarzyszenia to: Związek Triady, Biały Lotos czy Związek Braci Starszych. Członkami tych bractw byli przeważnie chłopci i plebs miejski, ale również kupcy i uczeni. To dzięki nim na Tajwanie w roku 1721 i w latach 1787–1788 wybuchły dwa powstania, w środkowych i zachodnich prowincjach Chin zbuntowani chłopci zajęli ufortyfikowane miasto Sienjang. Mandżurskie wojska rozgromiały te powstania lecz na ich miejsce wybuchały następne. Zdołano je stłumić dopiero dzięki oddziałom lokalnej milicji. Szpiegzy z tych oddziałów zdradzali wojskom tajne

¹³ W. Olszewski, *Chiny zar...*, dz. cyt., s. 71–72; Więcej na temat armii chińskiej patrz K. Gawlikowski, *Chiny wobec Europy. Reformy wojskowe XIX wieku*, Wrocław 1979.

¹⁴ *Nowożytna historia...*, dz. cyt., s. 19; J.K. Fairbank, *Historia Chin Nowe spojrzenie*, Gdańsk 1996, s. 181–182; J. Belejowska, *Im więcej komu dano, ten z większego rachunku słuchanym będzie*, Warszawa 1869, s. 49; W celu handlu z cudzoziemcami władze w Pekinie utworzyły w 1720 r. monopolistyczną korporację kupców chińskich o nazwie Kohong, mającą za zadanie nadzorować handel z Europejczykami oraz ich samych.

kryjówek i najsłabsze punkty obronne powstańców. Pomimo że stowarzyszenia te zostały rozgromione na ich miejsce powstawały nowe¹⁵.

Mandżurowie zbudowali wokół Chin strefę bezpieczeństwa z państw wasalnych lecz tylko do czasu zbrojnej aktywności mocarstw europejskich, gdyż uderzenie wojsk europejskich na któreś z państw wasalnych zmuszało Państwo Środka do wypowiedzenia agresorowi wojny. Dopóki więc panował pokój na Dalekim Wschodzie dopóty strefa bezpieczeństwa była skuteczna. Chińczycy byli przekonani, że dzięki swemu potencjałowi ekonomicznemu i demograficznemu są bezpieczni. Było to przecież najludniejsze państwo świata, które wytwarzało 30% światowego bogactwa, a poza tym leżało wystarczająco daleko od „europejskich barbarzyńców”.

Mandaryni i cesarska propaganda rozpowszechniała opinie o „białych barbarzyńcach” twierdząc, że najważniejszy dla nich jest handel. Naród chiński jednak obawiał się tych „zamorskich diabłów”, bał się chaosu jaki ze sobą przyniosą. Chińczycy zarzucali Europejczykom, że niszczą harmonię człowieka i natury, dlatego też potępiali europejskie relacje damsko-męskie, ubolewali nad kobietami które publicznie pozwalają się trzymać za ręce, nad ich głęboko wyciętymi odsłaniającymi biust sukniami oraz perfumowaniem się. Naśmiewali się również z europejskich nosów. Wywyższanie się Chińczyków i poniżanie cudzoziemców denerwowało Europejczyków lecz najbardziej Wielką Brytanię, której dało to pretekst do wysłania do Chin swego posła¹⁶.

W 1793 r. do tego zamorskiego kraju przybył lord George Macartney, który zażądał zniesienia ograniczeń w handlu angielsko-chińskim oraz przyznania Anglikom prawa swobodnego podróżowania i osiedlania się. Jego misja zakończyła się niepowodzeniem, a list adresowany do angielskiego króla utrzymany był w wyniosłym tonie i kończył się słowami: „Drżąc, podporządkujcie się i nie okazujcie lekceważenia”. W 1818 r. rząd angielski wysłał następną misję, która również zakończyła się fiaskiem¹⁷.

W 1834 r. do Kantonu przybył lord William J. Napier i odmówiwszy opuszczenia Chin, wezwał do ujścia rzeki Si-ciang dwa okręty organizując wojenną prowokację. Wartość wywożonych z Państwa Środka towarów przekraczała import, dlatego różnicę coraz częściej Anglicy pokrywać zaczęli opium. Pierwszy transport tego narkotyku powędrował do Kantonu w 1773 r., a w 1780 r. Kompania Wschodnioindyjska ogłosiła monopol na uprawę, produkcję i handel opium, które niszczyło ludzki organizm. To ten narkotyk pomógł Chińczykom przeżyć kryzysy i korupcję. Na początku XIX w. obroty wyniosły ponad 4 tys. skrzyń. W 1800 r. oficjalnie zakazano handlu opium, jednak dzięki korupcji Qingowskich urzędników proceder ten rozwijał się na jeszcze większą skalę.

¹⁵ E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 74–81.

¹⁶ A. Chwalba, *Historia powsz...*, dz. cyt., s. 489–491.

¹⁷ E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 84–85.

W Kantonie w 1839 r. zniszczono ponad 20 tysięcy skrzyń opium będących w posiadaniu angielskich i amerykańskich kupców, co Wielka Brytania wykorzystała jako pretekst do wojny. 3 listopada 1839 r. grupa 39 chińskich dżonek wojennych pod dowództwem admirała Guan Tian Pei otoczyła dwie brytyjskie kanonierki HMS Volage i HMS Hyacinth, które otworzyły ogień i zatopiły 4 dżonki, a pozostałe zmusiły do odwrotu. W odpowiedzi na to starcie 26 lutego 1840 r. cesarz rozkazał zerwać stosunki handlowe z Wielką Brytanią, Anglicy bez wypowiedzenia rozpoczęli z Chinami tzw. wojnę opiumową¹⁸.

Angielska eskadra po zablokowaniu Kantonu i Siamenu wysłała część okrętów wzdłuż wybrzeża na północ celem zaatakowania innych portów. Desant angielskich marynarzy opanował na wyspie Czouszan miasto Tinghai, po którego zajęciu przekształcono je na okres wojny na angielską bazę. 10 sierpnia angielskie okręty przyplłynęły do portu Taku, co wywołało panikę Mandżurów i wysłanie Qishanga w celu rozpoczęcia negocjacji. Obiecując duże ustępstwa namówił on Anglików, by wrócili do Kantonu w celu rozpoczęcia pertraktacji. Prowadzone przez Qishana i Charlesa Elliota negocjacje trwały cztery miesiące i nie przyniosły żadnych skutków. Aby wymusić akceptację swych żądań Anglicy zaatakowali w styczniu 1841 r. forty na wyspie Czuan-pi broniące dostępu do Kantonu, które zostały zdobyte.

Qishan zgodził się na przyjęcie brytyjskich żądań w tzw. konwencji Czuan-pi, którą podpisał bez zgody cesarza 20 stycznia, a według której Wielka Brytania zyskała wyspę Hongkong, odszkodowanie w wysokości 6 mln dolarów, równość w bezpośrednich pertraktacjach między Chinami a Wielką Brytanią oraz pełne wznowienie handlu. Anglicy natychmiast zajęli Hongkong. Ponieważ porozumienie nie zostało zatwierdzone przez cesarza wycofali się z niego, ale wysłali do Chin dodatkowe oddziały wojska¹⁹. W 1841 r. wznowione zostały działania wojenne, a wojska brytyjskie zajęły Kanton, gdzie dopuściły się zbrodni na ludności cywilnej. Następnie opanowali Siamen, powtórnie Tinghaj i Ningpo. W 1842 r. zajęli Wusung oraz Szanghaj, a następnie popłynęli do Nankinu. Po krwawych walkach Anglicy zajęli Czenciang i skierowali się w kierunku Pekinu. Wojska Qingów skapitulowały²⁰.

Kłęska Chin spowodowała, że cesarz zgodził się na przyjęcie wszystkich warunków wysuniętych przez Anglików. Ze strony brytyjskiej głównym negocjatorem był Henry Pottingers zastępujący admirała George Elliota. 29 sierpnia 1842 r. podpisano traktat pokojowy tzw. traktat

¹⁸ W. Rodziński, *Historia Chi...*, dz. cyt., s. 363–364; E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 86; N.S. Sikorski, *Mafie chińskie*, Warszawa 1984 s. 35; W. Rojek, *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895-1914*, Warszawa 1996, s. 12; M.A. Nourse, *Dzieje 400.000.000 narodu. Chiny od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Kraków [b.d.w], s. 200.

¹⁹ W. Rodziński, *Historia Chi...*, dz. cyt., s. 396–398.

²⁰ E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 86–87.

nankiński. Akt ten nastąpił na pokładzie angielskiego okrętu wojennego „Cornwallis” Był to pierwszy nierównoprawny traktat na mocy którego dla Anglii otwarto pięć portów chińskich. Najważniejszym był jednak artykuł 3 mówiący o przekazaniu Hongkongu.

„Ponieważ jest oczywiście konieczne i pożądane, aby poddani brytyjscy mieli jakiś port, w którym mogliby czyścić i naprawiać swe statki, gdy zajdzie tego potrzeba oraz utrzymywać w tym celu magazyny, JCM Cesarz Chin odstępuje JKM Królowej Wielkiej Brytanii i Irlandii wyspę Hongkong, która stanie się na zawsze posiadłością Jej Brytyjskiej Mości, jej spadkobierców i następców i będzie rządzona według takich praw i przepisów, jakie JKM Królowa Wielkiej Brytanii i Irlandii uzna za stosowne wydać”.

Tak sformułowany art 3 pozwolił Qingom choć trochę wyjść z twarzą z całej tej sytuacji. 26 czerwca 1843 r. w Hongkongu po uprzedniej wymianie dokumentów ratyfikacyjnych ogłoszono tzw. Kartę Hongkongska, a pierwszym gubernatorem kolonii został wspomniany wcześniej H. Pottingers. Chiny zobowiązały się zapłacić Anglii 21 mln juanów odszkodowania oraz rozwiązać monopolistyczną, kupiecką organizację Kohong. Po roku Anglia zażądała traktatu uzupełniającego dotyczącego handlu w pięciu portach. Porozumienie podpisane w 1843 r. przyznawało Brytyjczykom prawo eksterytorialności oraz tworzenia własnych osiedli i zarządzania nimi. Wkrótce nierównoprawne traktaty podpisały również Francja i USA²¹.

Wojna dowiodła jaką przewagę miała Anglia. Gdyby Chiny posiadały lepsze uzbrojenie, Anglia miała by problem z wygraniem, gdyż wojska chińskie walczyły dzielnie i ofiarnie. W następstwie wojny opiumowej gwałtownie pogorszyła się sytuacja materialna chińskiej ludności. Podwyższono podatki. Nasiliła się też walka powstańcza. W latach 1841–1849 doszło do wybuchu 110 powstań i buntów²².

Reakcją na narastający kryzys i ucisk ze strony władz było powstanie mas ludowych z południowych prowincji znane pod nazwą powstania tajpingów, którego organizatorem był Hong Xiuquan. To właśnie on założył Związek Czcieli Boga. Hong usiłował połączyć idee protestantyzmu z koncepcją stworzenia egalitarnego i purytańskiego Niebiańskiego Państwa Wielkiego Pokoju (Tajping Tienquo), które zresztą stworzył. Według Hunga, Bóg powierzył mu misję wygnania z Chin Mandżurów oraz stworzenia w Chinach nowego Królestwa Niebiańskiego. Ten wiejski nauczyciel posunął się nawet do tego, że stworzył nową Trójcę Świętą złożoną z Boga-ojca, Jezusa będącego

²¹ *Nowożytna historia...*, dz. cyt., s. 22–23; *Historia nowożytna Chin*, pod red. S.L. Tichwiński, Warszawa 1979, s. 135–141; A. Halimarski, *Chińsko-brytyjskie porozumienie w sprawie Hongkongu*, Warszawa 1986, s. 7–8.

²² E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 87–88.

Starszym Bratem oraz siebie będącego Młodszym Bratem Jezusa²³. Powstanie to należało do jednych z największych i najkrwawszych powstań w historii Chin.

Tajpingowie darowali długi, wprowadzili zasadę równości, ziemię dzielono między chłopów, zmniejszono podatki a kobietom przyznano takie same prawa jak mężczyznom²⁴. W obozie tajpingów panowała surowa dyscyplina, a znakiem rozpoznawczym był czerwony turban i długie rozpuszczone włosy. Hung Xiuquanga obwołano Niebiańskim Królem. Jesienią 1851 r. powstańcy zdobyli miasto Jun-an i utworzyli w nim rząd tajpingów. Wkrótce po wkroczeniu do Nankinu, co miało miejsce w 1853 r., rząd tajpingów ogłosił system rolny Dynastii Niebiańskiej, który zawierał program stworzenia ustroju państwowego Tajping Tienquo. Jego ustrój był monarchiczny. Powstała zhierarchizowana warstwa najwyższa składająca się z wangów czyli królów, hou czyli książąt oraz 11 stopni urzędników²⁵.

Po czternastu latach powstanie tajpingów poniosło klęskę, do której przyczyniła się m.in. wrogość między przywódcami, zdrada, brak współdziałania z innymi powstaniami, a przede wszystkim połączenie się wojsk chińskich z wojskami obcych mocarstw wysłanych na pomoc rządowi chińskiemu. Mimo, że powstanie poniosło klęskę, jeszcze przez prawie dwa lata walkę kontynuowały inne oddziały liczące blisko 200 tys powstańców. Od innych powstań chłopskich powstanie tajpingów różniło to, że walczyli oni nie tylko z wojskami rządowymi, lecz również z agresją obcych mocarstw, walcząc z nimi o niezależność Chin. Ukazało jednak, że chłopstwo nie jest zdolne do stworzenia nowego ustroju społecznego i kierowania nim²⁶.

Wojna wewnętrzna w Chinach stawała się idealną sytuacją do zaatakowania kraju przez obce mocarstwa. Okazję taką zapoczątkował incydent z zatrzymaniem przez policję chińskiej w październiku 1856 r. dżonki „Arrow” zarejestrowanej w Hongkongu. Statek zatrzymany został pod zarzutem piractwa i przemytu i mimo, że wypuszczono 12 rybaków, nie przeproszono Brytyjczyków za zbezczeszczenie ich flagi. Konsul angielski Harry Parkes potraktował ten incydent jako zbezczeszczenie flagi, a mając poparcie swego rządu z lordem Henry J. Palmerstonem na czele zainicjował krótką interwencję zbrojną i ostrzelał Kanton dokonując wielu zniszczeń, co spowodowało podpalenie przez chińczyków cudzoziemskich faktorii. Konsekwencją tych wydarzeń była II wojna opiumowa, w związku z którą wysłano do Chin ekspedycję wojskową dowodzoną ze strony brytyjskiej przez lorda Jamesa Bruce Elgina, a ze strony francuskiej przez barona Jeana-Baptistę Luisa Grosa. Ponieważ w Indiach wybuchło powstanie sipajów, wojska angielskie będące do

²³ R. Sławiński, *Historia Chin i Tajwanu*, Warszawa 2002, s. 67; W. Rodziński, *Historia Chi...*, dz. cyt., s. 377.

²⁴ A. Chwalba, *Historia powsz...*, dz. cyt., s. 494.

²⁵ E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 91–95.

²⁶ Tamże, s. 104–107.

dyspozycji lorda Elgina zostały skierowane do jego stłumienia. Dlatego też wstrzymano działania wojenne ograniczając się tylko do okolic Kantonu.

Po zajęciu Kantonu 31 grudnia i uwięzieniu generalnego gubernatora wojska brytyjsko-francuskie wyruszyły drogą morską do Tianjinu i w czerwcu 1858 r. narzuciły Chinom traktat tianjiński legalizujący handel opium²⁷. Prawie jednocześnie został zawarty układ amerykańsko-chiński na mocy którego otwarto siedem portów dla handlu amerykańskiego i rozszerzono prawo konsularnej jurysdykcji. W 1858 r. ustanowiono granice na Amurze między Rosją a Chinami oraz podpisano układ rosyjsko-chiński, dzięki któremu Rosja zyskała w portach otwartych prawo handlu oraz prawo konsularnej jurysdykcji.

Ponieważ jednak Anglia i Francja nie były zadowolone wznowiły działania wojenne aby wymusić nowe przywileje. Pretekstem była ratyfikacja układów tiencińskich. W 1859 r. do Pekinu wyruszyła eskadra składająca się z 19 okrętów wojennych. Chińczycy na znak protestu przegrodzili rzekę Pai-ho żelaznymi łańcuchami i kiedy najeźdźcy próbowali siłą przedrzeć się przez przeszkodę ostrzelani zostali z fortów Taku, co dało pretekst do wznowienia działań wojennych przez Anglię i Francję.

W czerwcu 1860 r. wojska tych państw rozpoczęły wojnę w Chinach Północnych i 25 sierpnia zajęły Tiencin przedtem rozbijając kawalerię mandżurską. Droga do Pekinu stała otworem. Cesarz widząc co się dzieje zbiegł do Rehe pozostawiając w Pekinie swego brata Wielkiego księcia Kunga. Najeźdźcy złupili i spalili Pałac Letni, a wystraszony dwór zmusili do podpisania dokumentów ratyfikacyjnych będących potwierdzeniem traktatów tiencińskich²⁸.

Ponadto Tiencin stał się portem otwartym, uzyskano prawo wywozu chińskich robotników do prac na plantacjach i w kopalniach. Chiny musiały również zapłacić 16,7 mln liangów kontrybucji. Kraje Zachodu obiecały w zamian pomoc w walce z tajpingami²⁹. Dla statków cudzoziemskich stała się dostępna rzeka Jangcy. Cudzoziemcom przyznano prawo zakupu ziemi oraz prawo eksterytorialności. Przywilej ten został później rozciągnięty na chińczyków, którzy przeszli na chrześcijaństwo, co spowodowało masowe nawracanie się prostytutek i złodziei³⁰. Barbarzyństwo Anglików i Francuzów wywołało na świecie oburzenie, które potępili m.in. Lew Tołstoj, Iwan Gonczarow oraz Wiktor Hugo.

Wymuszone układy z zachodnimi mocarstwami oraz klęski były przyczyną rozbieżności na dworze mandżurskim. Cesarzowa Cixi z częścią rządu była za tzw. polityką samoumocnienia i dlatego

²⁷ R. Sławiński, *Historia Chin...*, dz. cyt., s. 68; *Historia nowożytna...*, dz. cyt., s. 191–192; P.P. Wiczorkiewicz, *Historia wojen morskich. Wiek pary*, t. 2, Londyn 1995, s. 140; W. Rodziński, *Historia Chi...*, dz. cyt., s. 415.

²⁸ *Nowożytna historia...*, dz. cyt., s. 26.

²⁹ E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 100–101.

³⁰ C. Magiera, J.M. Schneider, *Chiny*, Warszawa 1995, s. 24.

przystąpiono do częściowej reformy finansów, systemu oświaty, administracji, reorganizacji floty i armii oraz do organizowania transportu i łączności. Powstała specjalna rada urzędników mających zajmować się handlem zagranicznym, zakupem uzbrojenia, maszyn i okrętów, do której zadań należało również kierowanie stosunkami zagranicznymi, obrona na morzu czy budownictwo kolei i górnictwo.

W Pekinie otwarto szkołę języków obcych. Zaczęto budować arsenały, stocznie oraz fabryki amunicji. W Szanghaju w 1865 r. otwarto stocznię, oraz fabrykę włókienniczą i zbrojeniową, a z pomocą Francuzów w Fuczon budowano nowoczesne okręty. Powołano zarząd kajlańskich kopalń węgla, a w 1882 r. uruchomiono pierwszą linię kolejową.

W Państwie Środka zaczęły powstawać szkoły budowy maszyn, okrętów oraz inżynieryjne, telegrafistów, medyczne, sterników oraz specjalistów od torped i min, których absolwenci mieli pracować w nowych fabrykach, kopalniach i zakładach przemysłowych. Zaczęto przekładać na język chiński zagraniczne książki z dziedziny prawa międzynarodowego, dyplomacji, techniki czy nauk ścisłych. Jeszcze bardziej został rozbudowany system donosicielstwa i zbiorowej odpowiedzialności. W 1894 r. otwartych zostało 19 państwowych przedsiębiorstw zbrojeniowych zatrudniających ok. 10 tys robotników. Dzień pracy w tych zakładach był nieograniczony.

W przedsiębiorstwach brak było elementarnych warunków higieny, panowała koszarowa dyscyplina oraz samowola w stosunku do otrzymujących żebrać płacę robotników. W Chinach w 1894 r. powstało ok. 100 przedsiębiorstw zagranicznych tj. stocznie, doki, przędzalnie jedwabiu, młyny, gazownie, olejarnie czy zakłady przerobu herbaty, z czego ok. 70% należało do Anglików. Na szeroką skalę bezpłatnie wykorzystywano pracę kobiet i dzieci³¹.

W maju 1883 r. Francja podjęła wyprawę wojenną do Wietnamu Północnego. Wojna francusko-chińska po początkowych sukcesach w Wietnamie zakończyła się klęską wojsk chińskich, ostrzelaniem Fujianu i Tajwanu oraz zniszczeniem floty w Mawei. Anglia natomiast w 1885 r. opanowała Birnę Górą³². Wietnam przeszedł pod panowanie francuskie, a nowym przeciwnikiem Chin stała się Japonia. Po przegranej z Japonią wojnie chińsko-japońskiej toczonej w latach 1894–1895 Rosja, Niemcy, Francja oraz Wielka Brytania były gotowe do rozbioru Państwa Środka.

Zwolennicy Westernizacji z jeszcze większą energią zabrał się za wprowadzanie reform. W akademiach wprowadzano nowe programy nauczania z matematyką i językami obcymi. Aby przedstawić swą doktrynę reform, okazję tę wykorzystał reformator Kang Youwei, który argumentował, że wszystkie reformy niezbędne dla Chin zawarte są w ich własnej tradycji, czym

³¹ E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 102, 421–425.

³² R. Sławiński, *Historia Chin...*, dz. cyt., s. 68–69.

zyskał wielu zwolenników, którzy wykorzystując fakt, że cesarzowa w 1898 r. wycofała się z życia politycznego przekonali cesarza Gaungxu, aby wprowadził serię reform.

Okres ten od czerwca do września 1898 r. zwany jest Sto Dni Reform, podczas których cesarz wydał 40 dekretów mających pomóc zreformować gospodarkę państwa chińskiego, ale większość propozycji pozostała tylko na papierze, gdyż brakowało na nie środków³³. Przeciw reformom wystąpiła opozycja, która poinformowała o wszystkim cesarzową, a ta niespodziewanie powróciwszy do polityki uwięziła cesarza, a sześciu głównych reformatorów straciła. Kang Youwei zdołał uciec do Japonii, a Sto Dni Reform zakończyło się nie polepszając sytuacji w kraju.

Inne powstanie, które również przeszło do historii było znane pod nazwą powstania „bokserów”, a jego hasłem przewodnim było przepędzenie „zamorskich diabłów”³⁴. Bokserzy uważali, że wszystkie spadające na Chiny nieszczęścia spowodowane były modernizacją i dlatego niszczyli tory kolejowe i linie telegraficzne, a o częstsze niż zazwyczaj powodzie oskarżali Europejczyków. Przywódcami bokserów zostali: uważający się za wcielenie wodza tajpingów Hung Xiuquanga - Zhang Dezheng, podający się za wcielenie wodza tajpingów Juanga Siu-cinga - Zuo Fudian oraz stojąca na czele oddziałów kobiecych Huang Lian. Powstanie miało swą genezę w prowincji Szantung lecz szybko obejmowało nowe tereny.

Powstańcy w maju 1900 r. ruszyli na Pekin, który zdobyli, a następnie po interweniowaniu zachodnich dyplomatów jednego z nich niemieckiego posła barona Clemensa von Kettelera zabili, co dało pretekst obcym mocarstwom, a szczególnie Niemcom do interwencji zbrojnej i choć powstańcy ofiarnie walczyli wojska zachodnie zyskały przewagę. Bokserzy tworząc małe oddziały doskonale posługujące się bronią białą znienacka atakowali i dlatego zyskali nawet swych zwolenników w Pałacu Cesarskim, a w tym samą cesarzową Cixi. Mieli również zwolenników wśród rządowej armii. Ruch miał za zadanie walkę z cudzoziemcami upokarzającymi Chiny, ale był bardzo słaby.

Cesarzowa pozwalając powstańcom na wkroczenie do stolicy teraz nie wiedziała co robić. Siły morskie państw zachodnich, które zbombardowały i zdobyły forty Taku skierowały się do Pekinu w celu odbicia oblężonych zachodnich poselstw. Oblężenie trwało 55 dni i pierwsza odsieczowa wyprawa zakończyła się klęską, ale druga składające się z żołnierzy angielskich, niemieckich, rosyjskich, amerykańskich i japońskich przyniosła rezultaty. Stolica Chin została zdobyta, a poselstwa uwolnione. Zwycięscy z pokonanymi rozprawili się okrutnie. Rząd chiński do swych gubernatorów

³³ J.K. Fairbank, *Historia Chin...*, dz. cyt., s. 209–210, Więcej na temat Wojny chińsko-japońskiej patrz N. Bociański, *Wojna chińsko-japońska*, „Studencki Biuletyn Historyczny”, nr 3, Częstochowa 2012.

³⁴ W.S. Morton, Ch.M. Lewis, *Chiny. Historia i kultura*, Kraków 2007, s. 196–197; P.P. Wiczorekiewicz, *Historia woj...*, dz. cyt., s. 309–310.

wysyłał rozkazy i błagalne prośby, ale ci nie reagowali. Cesarzowa musiała więc uciekać przebrana w strój wieśniaczki³⁵.

Pomiędzy zwycięzcami dochodziło do rozdzwęków dotyczących łupów oraz przyszłości Chin, a najbardziej rozczarowani byli Niemcy, którzy spodziewali się znaleźć w Pałacu Cesarskim olbrzymie skarby. Rząd chiński skapitulował przed mocarstwami i Li Hung-czang 7 września 1901 r. podpisał z pełnomocnikami rządów 11 państw czyli Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji, Rosji, Japonii, Włoch, USA, Holandii, Austrii, Belgii i Hiszpanii składający się z dwunastu punktów tzw. „Protokół końcowy” w historiografii europejskiej znany jako The Boxer Protocol, w którym na Chiny zostały nałożone ciężkie sankcje. A oto główne artykuły tego protokołu:

1) zawieszenie egzaminów urzędniczych na okres pięciu lat w tych miastach, gdzie napastowano cudzoziemców

2) zakaz importu broni i amunicji na okres dwóch lat

3) kontrybucję w wysokości 450 mln liang srebra (ponad 100mln funtów szterlingów) oprocentowaną (4% w ratach rocznych spłacone do 1940 r.); w sumie około 147 mln funtów szterlingów (odszkodowanie było zabezpieczone dochodami z ceł morskich podatku rolnego i podatków krajowych)

4) zastrzeżenie dla cudzoziemców dzielnic poselstw i zapewnienie jej obrony oraz prawo stacjonowania wojsk w samym Pekinie (oddział cudzoziemski w stolicy miał liczyć 2101 żołnierzy z 30 działami i 30 karabinami maszynowymi)

5) zlikwidowanie fortów Taku jak również innych fortyfikacji pomiędzy Pekinem a morzem

6) zakaz działalności związków anty cudzoziemskich.

Protokół zawierał również ukaranie śmiercią dygnitarzy popierających bokserów (najwyżsi dygnitarze mandżurscy zostali straceni lub zmuszeni do samobójstwa), zbudowanie pomników pamiątkowych pomordowanym dygnitarzom oraz zabezpieczenie interesów cudzoziemskich misjonarzy³⁶. Najwięcej skorzystała Rosja, która zwiększając swój kontyngent wojskowy w Chinach dokonywała masakry chińczyków. Poczynania Rosji w Mandżurii i w Korei stały się załącznikiem konfliktu z Japonią. Wszystkie próby pokojowego rozwiązania konfliktu kończyły się niepowodzeniem w wyniku, którego doszło do pierwszej wojny pomiędzy mocarstwami toczonej o wpływy w Chinach. Wojna toczona w latach 1904–1905 zakończyła się zwycięstwem Japonii.

Powstanie „bokserów” pokazało Chinom jak konieczne są reformy. W latach 1901–1910 wprowadzono wiele ze wstrzymanych reform okresu Stulecia Reform m.in. utworzono nowoczesne

³⁵ D. Fierla, *Powstanie Bokserów 1800–1901*, Warszawa 2007, s. 14–15, 19–22, 35; A. Chwalba, *Historia powsz...*, dz. cyt., s. 500; A. Bartnicki, *Zarys dziejów Afryki i Azji*, Warszawa 2000, s. 65–66; J. Gozdawa-Gołębiowski, *Od wojny Krymskiej do Bałkańskiej*, Gdańsk 1985, s. 300–304.

³⁶ W. Wowczuk, *Chiny – Japonia*, Białystok 2003, s. 66–68; E. Brodzianka, *Historia...*, dz. cyt., s. 441.

ministerstwa, wprowadzono reformę edukacji z likwidacją systemu egzaminów, opublikowano roczny budżet oraz nowy kodeks prawny. W 1908 r. umarła cesarzowa Cixi, a dzień przed jej śmiercią otruty został prawdopodobnie na jej rozkaz cesarz Guangxu³⁷. Dynastia mandzurska chyliła się ku upadkowi, a Chiny stawały się w coraz większym stopniu przedmiotem rozgrywek mocarstw Zachodnich i Japonii.

Aneksy

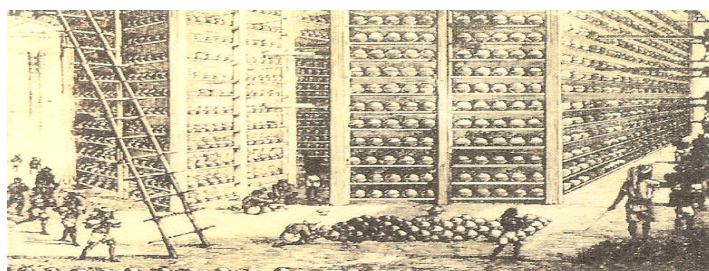
Aneks nr 1

XIX wieczna chińska rodzina

Źródło: <http://www.china-mike.com/wp-content/uploads/2010/12/large-chinese-family-small.jpg> 9.01.2014.

Aneks nr 2

Magazyn opium

Źródło:

<http://zh.wikipedia.org/wiki/File:%E8%8B%B1%E5%9C%8B%E5%9C%A8%E5%8D%B0%E5%BA%A6%E7%9A%84%E9%B4%89%E7%89%87%E5%84%B2%E5%AD%98%E5%BA%AB.PNG> 29.04.2013.

³⁷ W.S. Morton, Ch.M. Lewis, *Chiny...*, dz. cyt., s. 200; N. Bociański, *U źródeł potęgi. Oblicze japońskiego ekspansjonizmu na przełomie XIX i XX wieku*, „Studencki Biuletyn Historyczny”, nr 2, Częstochowa 2010, s. 85–87.

Aneks nr 3

Incydent na statku „Arrow”

Źródło: [http://en.wikipedia.org/wiki/File:Chinese officers tear down the British flag on the arrow.JPG](http://en.wikipedia.org/wiki/File:Chinese_officers_tear_down_the_British_flag_on_the_arrow.JPG)
13.12.2013.

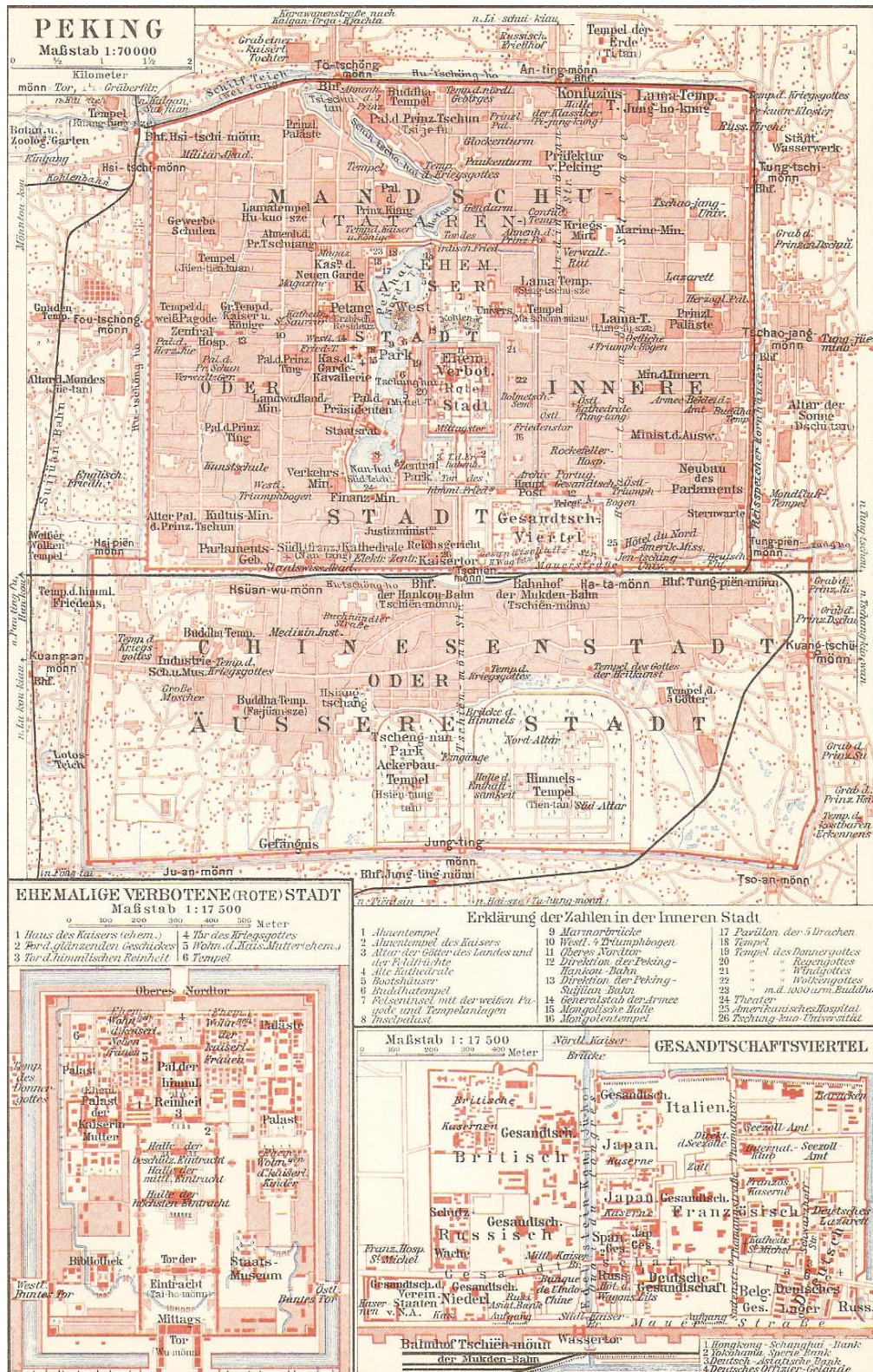
Aneks nr 4

Wojska Bokserów

Źródło: [http://en.wikipedia.org/wiki/Boxer Rebellion](http://en.wikipedia.org/wiki/Boxer_Rebellion) 13.12.2013.

Aneks nr 5

Plan Pekinu z 1896

Źródło: Meyers konversations lexikon, Lipsk 1896 (ze zbiorów autora).

Streszczenie

Artykuł stara się przybliżyć czytelnikowi losy Imperium Chińskiego w XIX i na początkach XX wieku. W szczególności skupia się na sytuacji społecznej i politycznej panującej w ówczesnych Chinach. Zwraca uwagę między innymi na takie kwestie jak rodzina, hierarchia społeczna, obyczaje. Uwzględnia ekspansję mocarstw w Chinach i związane z nią dla tego kraju konsekwencje. Artykuł przedstawia również postawy wybitnych chińskich i międzynarodowych osobowości, które wpłynęły na wymienione wyżej wydarzenia.

Summary

The article tries to approach a history of Chinese Empire in 19th and at the beginning of 20th century. Particularly in concentrates in the social and political situation which were existed in China in that time. It focuses its attention on matters like: family, social hierarchy or customs. It takes into consideration world-power expansion in china. The article also presents the attitudes of great chinese and international personalites. They influenced on historical events above mentioned.